

39- Mavzu: Kvadrikaning markazi va tasnifi .Uch ulchovli Yevklid fazosidagi kvadrikalar.

Darsning rejasi va maqsadi

1. Kvadrikaning markazi.
2. Kvadrikaning tasnifi.

► **Maqsadi :** Kvadrika tushunchasi, Kvadrikaning markazi, Kvadrikaning tasnifi, Uch ulchovli Yevklid fazosidagi kvadrikalar xaqida tasavvurlar hosil qilish.

Kesmaning urta nuktasi affin almashtirishda shu kesma obrazi ning urta nuktasiga utadi, shunga asoslanib A_n da kvadrikaning simmetriya markazi tushunchasini kiritish mumkin.

T a ‘ r i f. Kvadrikaning xar bir nuktasiga uning biror S nuqtaga nisbatan simmetrik nuktasi mavjud bulsa, S nuqta kvadrikaning simmetriya markazi deb ataladi.

Masalan, A_3 dagi reierda kanonik tenglamasi bilan berilgan ellipsoid, bir va ikki pallal gipربولoidlar uchun koordinatalar boshi simmetriya markazidir.

Kvadrika (1) tenglama bilan berilsa, uning simmetriya markazi koordinatalar boshida bulsa, uning tenglamasi shu reierda (1) lar boshidan iborat va, aksincha, kvadrikaning markazi koor-kurinishda buladn. Xaqiqatan xam, $M(u_1, u_2, \dots, u_n) \in (1) \Rightarrow M(-u_1, -u_2, \dots, -u_1 \dots -u_n) \in (1)$

$M M'$ kesmaning urta nuktasi $O(0, 0, \dots, 0)$ dir, chunki kesmaning uchlari uning urta nuktasiga nisbatan simmetrik joylashgan. Bundan, tenglamalari ix — 0, $u_1 = 0, u_2 = 0 \dots, u_k = 0$ dan iborat $(n - k)$ ulchovli tekislikning barcha nuqtalari (1) tenglama bilan aniklanadigan kvadrikaning simmetriya markazi buladi deb chiqaramiz. Xususiy xolda $k = n$ bulsa, simmetriya markazlari tuplami nolъ ulchovli tekislik bulib, fakat bitta nuqtadan, u xam bulsa, koordinatalar boshidan iborat.

U vaktda kvadrika fakat bitta simmetriya markaziga ega bulib, u markazli kvadrika deb ataladi.

Endi kvadrikaning tenglamasi $\varphi_2 + 2\varphi_1 + \alpha_0 = 0$ (2) kurinishda berilgan bulsa, bu kvadrika markazining mavjudligi masalasiga tuxtalaylik.

Kvadrika $\varphi_2 + \alpha_0 = 0$ (3) ko'rinishdagi (bunda φ_2 ifoda n uzgaruvchili kvadratik forma) tenglama bilan berilsa, uning simmetriya markazi koordinatalar boshidan iborat.

Endi (2) kurinishga mos xolni kuraylik. Faraz qilayliq, $S(x_1^0, x_2^0, \dots, x_n^0)$ nuqta (2) kvadrikaning simmetriya markazi bulsin, Reper boshini shu nuqtaga kuchiramiz, bazis vektorlarning yunalishini esa caqlab qolamiz :

$$x_1 = y_1 + x_1^0, \quad x_2 = y_2 + x_2^0, \quad \dots, \quad x_n = y_n + x_n^0 \quad (4)$$

Bularni (2) ga quyib, soddalashtirsak,

$$\varphi_2' + (2a_{11}'x_1^0 + 2a_{12}'x_2^0 + \dots + 2a_{1n}'x_n^0 + 2a_1) y_1 + \dots + (2a_{n1}'x_1^0 + 2a_{n2}'x_2^0 + \dots + 2a_{nn}'x_n^0 + 2a_n) y_n \quad (5)$$

bunda φ_2' ifoda y_1, y_2, \dots, y_n uzgaruvchili kvadratik forma, α' - barcha ozod sonlarning algebraik yigindisi. Koordinatalar boshi kvadrikaning simmetriya markazi bulishi uchun (5) tenglama (3) kurinishni olishi kerak, ya'ni birinchi darajali xadlarning barcha koeffitsientlari bir vaqtda nolga teng bulishi yetarli va zarurdir:

$$\begin{aligned} a_{11}x_1^0 + a_{12}x_2^0 + \dots + a_{1n}x_n^0 &= -a_1 \\ a_{21}x_1^0 + a_{22}x_2^0 + \dots + a_{2n}x_n^0 &= -a_2 \\ \dots & \\ a_{n1}x_1^0 + a_{n2}x_2^0 + \dots + a_{nn}x_n^0 &= -a_n \end{aligned} \quad (6)$$

Demak, kvadrika simmetriya markazining $x_1^0, x_2^0, \dots, x_n^0$ koordinatalari (6) ni qanoatlantirishi kerak, demak, kvadrika markazining mavjudligi masalasi (6) sistemaning yechimiga bogliq; quyidagi determinantni qaraylik:

$$\begin{vmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ a_{n1} & a_{n2} & \dots & a_{nn} \end{vmatrix} = \Delta$$

1. $\Delta \neq 0$ (6) sistema yagona yechimga ega, kvadrika bitta simmetriya markaziga ega; markazli deb atalgan kvadrika xosil qilinadi.
2. $\Delta = 0$ va (6) sistema cheksiz kup yechimga ega bulsa, kvadri

kaning simmetriya markazlari xam cheksiz kup buladi (bunday nuktalar tuplami k ulchovli tekislik buladi).
 3. $\Delta = 0$ va (6) sistema birgalikda bulmasa, kvadrika bit ta xam simmetriya markaziga ega emas. Keyingi ikki xolda kvadrika markazsiz deb ataladi.

E s l a t m a . (6) sistemaning birinchi tenglamasiga diqqat bilan qarasak, u Q: $a_{11} x_1 x_1 + 2a_{12} x_1 x_2 + \dots + a_{1n} x_1 x_n + a_{22} x_2 x_2 + 2a_{23} x_2 x_3 + \dots + a_{nn} x_n x_n + 2a_1 x_1 + 2a_2 x_2 + \dots + 2a_{nn} x_n + \alpha_0$ (7) tenglamadan x_1 buyicha (qolgan x_2, x_3, \dots, x_n larni doimiy deb olinsa) olingan xosiladan, ikkinchi tenglama esa (7) dan x_2 buyicha olingan.

Kvadrikaning tasnifi

n ulchovli affin fazodagi kvadrikaning (7) kurinishdagi tenglamasini affin reporni maxsus tanlab olish yuli bilan I. $\varepsilon_1 u_1^2 + \varepsilon_2 u_2^2 + \dots + \varepsilon_k u_k^2 = 1, k \leq 1, \varepsilon_i = \pm 1$

II. $\varepsilon_1 u_1^2 + \varepsilon_2 u_2^2 + \dots + \varepsilon_k u_k^2 = 0, k \leq 1, \varepsilon_i = \pm 1$ (8)

III. $\varepsilon_1 u_1^2 + \varepsilon_2 u_2^2 + \dots + \varepsilon_k u_k^2 = 2\varepsilon_{k+1}, k \leq 1, \varepsilon_i = \pm 1$

kurinishdagi uchta tenglamaning biriga keltirish mumkin. Xech qanday affin almashtirish bilan bu tenglamalardan birini ikkinchisiga utkazib bul maydi, demak, ular uzaro affin ekvivalent sinflar emas.

SH u tenglamalarning xar birini ayrim-ayrim kurib chikaylik

1. $\varepsilon_1 u_1^2 + \varepsilon_2 u_2^2 + \dots + \varepsilon_k u_k^2 = 1=1, k \leq 1, k=n$ da

. $\varepsilon_1 u_1^2 + \varepsilon_2 u_2^2 + \dots + \varepsilon_n u_n^2 = 1$ (9)

1- x o l. $\varepsilon_1 = \varepsilon_2 = \dots = \varepsilon_n = 1$ uchun $u_1^2 + u_2^2 + \dots + u_n^2 = 1$ (10)

xosil qilinib, kvadrika ellipsoid deb ataladi (n= 3 da A_3 dagi ellipsoid).

2- x o l. $\varepsilon_1 = \varepsilon_2 = \dots = \varepsilon_n = -1; A_n$ bulsa, (9) => da bu tenglamani qanoatlantiruvchi

birorta xaqiqiy nuqta yuq, bu xolda (10) tenglama mavxum ellipsoidni aniqlaydi deymiz.

3- xol. $\varepsilon_1=\varepsilon_2=\dots=\varepsilon_n=1$, $\varepsilon_{i+1}=\varepsilon_{i+2}=\dots=\varepsilon_n=-1$;
 bu xolda (9) tenglama bilan aniqlanadigan kvadrika $n - t$ indeksli giperboloid deb ataladi ($n= 2$ x,ol yuz bersa, $\varepsilon_1 = 1$, $\varepsilon_2 = - 1$ yoki $\varepsilon_1= -1$, $\varepsilon_2 = 1$ da kvadrika tekislikdagi giperbolani ifoda qiladi, $n = 3$ da ye,, ye2, ye3 dan bittasi $- 1$ ga teng bulsa, kvadrika bir pallali giperboloidni i, $\varepsilon_1, \varepsilon_2, \varepsilon_3$ dan ikkitasi $- 1$ ga teng bulsa, kvadrika ikki pallali giperboloidni aniqlaydi). Endi $k < n$ bulgan xolni kuraylik.

$$\varepsilon_1 u_1^2 + \varepsilon_2 u_2^2 + \dots + \varepsilon_k u_k^2 = 1. \quad (11)$$

Ma'lumki, bu kurinishdagi tenglama simmetriya markazlari ($n - 1$) ulchovli koordinata tekisligidan iborat bulgan sirtni ifoda qiladi, bunday kvadrika da tsilindrik sirt deb ataladi.

1-xo l . $\varepsilon_1=\varepsilon_2=\dots=\varepsilon_k=1$ (11) tenglama $u_1^2+u_2^2+ \dots+u_n^2=1$ (12) ko'rinishni oladi va k ulchovli tekislikdagi ellipsoidni aniklab, A_n fazoda esa asosi shu ellipsoiddan, yasovchilari

($n - k$) ulchovli tekislikdan iborat elliptik tsilindrni beradi. $n = 3$, $k = 2$ da esa A_3 da yasovchylari biror koordinata uqiga parallel elliptik tsilindrni aniqlaydi.

2-x o l; $\varepsilon_1=\varepsilon_2 =\dots=\varepsilon_k=-1$ uchun $u_1^2+u_2^2+ \dots+u_n^2=-1$; bu tenglama birorta xam xaqiqiy nuqtaga ega bulmagan kvadrikani anilab, uni mavxum tsilindr deyiladi.

3- xol. $\varepsilon_1=\varepsilon_2 =\dots=\varepsilon_k=1$, $\varepsilon_{i+1}=\varepsilon_{i+2}=\dots=\varepsilon_n=-1$ uchun (13)
 $u_1^2+u_2^2+ \dots+u_t^2 - u_{t+1}^2 - \dots - u_k^2=1$

Bu tenglama k ulchovli tekislikda ($k - t$) indeksli giperboloidni aniklab, uning $x>ar$ bir nu^tasidan ($n - k$) ulchovli tekislik utadi.

Bunday kvadrikani A_p da ($k - t$) indeksli giperbolik tsilindr deb ataladi; uning yasovchilari ($n - k$) ulchovli tekislikdan iborat II. $\varepsilon_1 u_1^2 + \varepsilon_2 u_2^2 + \dots + \varepsilon_k u_k^2 = 0$.
 Bu tenglama bilan aniklangan kvadrikaning simmetriya markazi koordinatalar boshida bulib, bu nuqta kvadrikaga tegishlidir.

$k = n$ bulsin.
 1- x ol $\varepsilon_1=\varepsilon_2=\dots=\varepsilon_n$ bulsa, $(14) \Rightarrow u_1^2+u_2^2+ \dots+u_n^2=0$

tenglama bilan aniklanadigan kvadrika mavxum konus deb ataladi, bu konus fakat bitta xakikiy nuktaga ega buladi (koordinatalar boshi O). 2- xol. $\varepsilon_1, \varepsilon_2, \dots, \varepsilon_n$ ning barchasi bir xil ishorali bulmasa, kvadrika konus deb ataladi, demak, konus markazli sirtidir. Uning markazi konusning uchi deb ataladi. SHunisi izikki, bu konusga tegishli biror T nuktani olsak, OT tugri chizikning (O — konusning markazi) barcha nuqtalari xam konusga tegishli buladi; bu tugri chizik konusning yasovchisi deb ataladi. Endi $k < n$ xolni tekshiraylik.

1- xol. $\varepsilon_1 = \varepsilon_2 = \dots = \varepsilon_k$ (14) tenglama

$$u_1^2 + u_2^2 + \dots + u_n^2 = 0 \quad (15)$$

kurinishni oladi; bu tenglama bilan aniklanadigan kvadrika xam mavxum konus deb yuritiladi. Lekin bu tenglamani A_n da karasak, bu kvadrika $(n - k)$ ulchovli tekislikning barcha nuqtalarini uz ichiga oladi

(chunki $N(0, 0, \dots, 0, u_{k+1}, \dots, u_n)$ kurinishdagi barcha nuqtalarning koordinatalari (15) tenglamani kanoatlantiradi). Bunday konus uchi $(n - k)$ ulchovli tekislikdan iborat mavxum konus deb ataladi.

2- xol. $\varepsilon_1, \varepsilon_2, \dots, \varepsilon_k$ ning barchasi bir xil ishorali bulmasa (masalan, t tasi +1 bulsa), u xolda (14) tenglama bilan aniklanadigan kvadrikani $(k - t)$ indeksli, uchi $(n - k)$ ulchovli tekislikdan iborat konus deb ataladi. Nixoyat, (8) dagi uchinchi tenglamani tekshiraylik:

$$\varepsilon_1 u_1^2 + \varepsilon_2 u_2^2 + \dots + \varepsilon_k u_k^2 = 2 u_{k+1} \quad (16)$$

$k = n - 1$. 1- xol. $\varepsilon_1 = \varepsilon_2 = \dots = \varepsilon_{k-1}$; (16) tenglama bilan aniklanadigan kvadrika elliptik paraboloid deb ataladi

($n=3$ bulsa, (16) tenglama $u_1^2 + u_2^2 = 2 u_3$ kurinishda bulib, A_n dagi elliptik paraboloidni ifodalaydi).

2- xol. $\varepsilon_1, \varepsilon_2, \dots, \varepsilon_{n-1}$ ning barchasi bir xil ishorali bulmasa (masalan, t tasi +1 bulsa), u xolda (16) tenglama bilan aniklanadigan kvadrika $(k - t)$ indeksli giperbolik paraboloid deb ataladi.

$k \leq n - 2$. U xolda (16) tenglama O nuqta va

$\vec{e}_1, \vec{e}_2, \dots, \vec{e}_{r+1}$ vektorlar bilan aniklanadigan tekislikda biror paraboloid ni aniklaydi. A_n da karasak, bu kvadrikaga $(n - k - 1)$ ulchovli tekislik kiradi, anikrogi N nuqta paraboloidga tegishli bulsa, u xolda boshlari shu nuqtadagi $\vec{e}_{k+2}, \dots, \vec{e}_n$ vektorlar bilan aniklanuvchi tekislik shu paraboloid tarkibida buladi.

Bu xolda (16) kvadrika yasovchilari (k — 1) ulchovli tekislikdan iborat parabolik tsilindr deb ataladi. Bu kvadrikaning indeksi (n— t) bulsa, u mos ravishda (n — t) indeksli parabolik tsilindr deb ataladi.
 M i s o l: $A_3 u_1^2 + u_2^2 + 4 u_1 u_2 - 4 u_2$ da tenglama bilan aniklanuvchi kvadrikaning turini toping.

Uch ulchovli yevklid fazosidagi kvadrikalar

p ulchovli affin fazodagi kvadrikalar tasnifi bilan mufassil tanishdik. Uch ulchovli affin fazoda 17 xil kvadrikaning borligini oshkor qilish osondir. (8) dagi tenglamalarda k ni 1, 2, 3 sonlar deb olinsa 17 ta xar xil tenglama xosil kilamiz. SH u kvadrikalarni uch ulchovli yevklid fazosida karasak, dekart reperini kulay tanlab olish yuli bilan ;ularning tenglamalarini kuyidagi jadvalda kursatilgandek kilib yozish mumkin (uzgaruvchilarni ii i2, iii bilan emas, balki eskicha belgilashimizga mos ravishda x, u, z deb olamiz

№	Kvadrikaning sodda tenglamasi	Kvadrikaning nomi
1	$\frac{x^2}{a^2} + \frac{y^2}{b^2} + \frac{z^2}{c^2} = 1$	ELLIPSOID
2	$\frac{x^2}{a^2} + \frac{y^2}{b^2} + \frac{z^2}{c^2} = -1$	mavxum ellipsoid
3	$\frac{x^2}{a^2} + \frac{y^2}{b^2} - \frac{z^2}{c^2} = 1$	bir pallali giperboloid
4	$\frac{x^2}{a^2} - \frac{y^2}{b^2} - \frac{z^2}{c^2} = 1$	ikki pallali giperboloid
5	$\frac{x^2}{a^2} + \frac{y^2}{b^2} + \frac{z^2}{c^2} = 0$	mavxum konus
6	$\frac{x^2}{a^2} + \frac{y^2}{b^2} - \frac{z^2}{c^2} = 0$	uchi koordinatalar boshida bulgan konus

7	$\frac{x^2}{a^2} + \frac{y^2}{b^2} = 1$	elliptik tsilindr
8	$\frac{x^2}{a^2} + \frac{y^2}{b^2} = -1$	mavxum tsilindr
9	$\frac{x^2}{a^2} - \frac{y^2}{b^2} = 1$	mavxum tsilindr
10	$\frac{x^2}{a^2} + \frac{y^2}{b^2} = 0$	Oz uk buyicha kesishuvchi 2 ta mavxum tekisl

№	Kvadrikaning sodda tenglamasi	Kvadrikaning nomi
11	$\frac{x^2}{a^2} - \frac{y^2}{b^2} = 0$	ikkita kesishuvchi tekislik
12	$\frac{x^2}{a^2} = 1$	ikki uzaro parallel tekislik
13	$\frac{x^2}{a^2} = -1$	ikki mavxum uzaro parallel tekislik
14	$x^2 = 0$	ikki mavxum uzaro parallel tekislik
15	$\frac{x^2}{a^2} + \frac{y^2}{b^2} = 2z$	ikki mavxum uzaro parallel tekislik

16	$\frac{x^2}{a^2} - \frac{y^2}{b^2} = 2z$	ikki mavxum uzaro parallel te kislik
17	$\frac{x^2}{a^2} = 2z$	ikki mavxum uzaro parallel te kislik

Konus kesmlari ikkinchi tartibli chiziqlar bo'lib ularni umumiy tenglamasini quyidagi kvadratik forma yordamida ifodalasa bo'ladi.

$$\begin{aligned}
 F(x_1, x_2) &= A_1x_1^2 + 2A_4x_1x_2 + A_2x_2^2 + 2A_5x_1 + 2A_6x_2 + A_3 = \\
 &= (x_1, x_2, 1) \begin{pmatrix} A_1 & A_4 & A_5 \\ A_4 & A_2 & A_6 \\ A_5 & A_6 & A_3 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} x_1 \\ x_2 \\ 1 \end{pmatrix}, \quad (8)
 \end{aligned}$$

Bunda ikkinchi tartibli chiziqning turi $\Delta = (A_4^2 - A_1A_2)$ diskremenantning ishorasi bilan aniqlanadi.

Yuqoridagi kvadrikaning koeffitsientlaridan tuzilgan matritsani A bilan belgilaymiz va uni determinanti quyidagicha aniqlanadi

$$\det A = A_3(A_1A_2 - A_4^2) - A_1A_6^2 - A_2A_5^2 + 2A_4A_5A_6. \quad (9)$$

Ikkinchi tartibli chiziq uchun F n – darajali kupxad uchun o'rinli bo'lgan

$$F(\mathbf{x}) = 0 \Rightarrow \nabla F \cdot \mathbf{x} = \nabla F \cdot \mathbf{x} - nF$$

ayniyatdan foydalanamiz

u xolda quyidagilarga ega bo'lamiz¹

$$\begin{aligned}
 x &= \frac{A_4x_1 + A_2x_2 + A_6}{[(A_1 + A_4)x_1 + (A_2 + A_4)x_2 + (A_5 + A_6)]} \\
 y &= -\frac{A_5x_1 + A_6x_2 + A_3}{[(A_1 + A_4)x_1 + (A_2 + A_4)x_2 + (A_5 + A_6)]}. \quad (10)
 \end{aligned}$$

¹ PARALLEL COORDINATES : VISUAL Multidimensional Geometry and its Applications Alfred Inselberg, mazmun – mohiyatidan foydalanildi (2004)

Konus kesmlarning klassifikatsiyasi

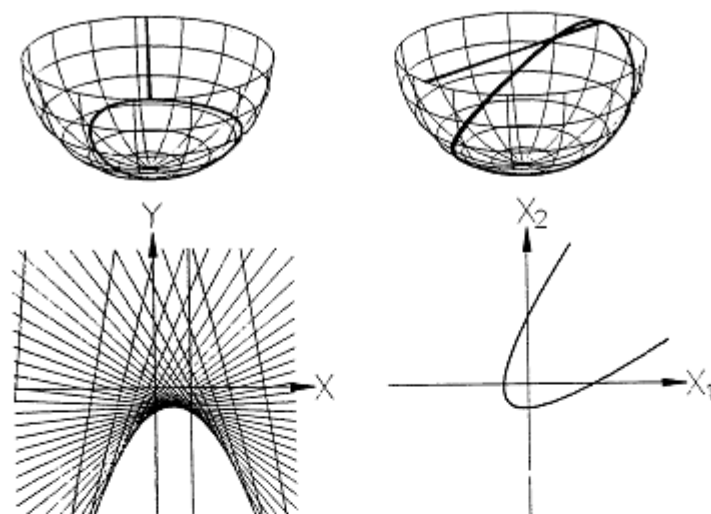

Figure 19: A parabola whose ideal point has direction with slope 1 transforms to a parabola - self-dual.

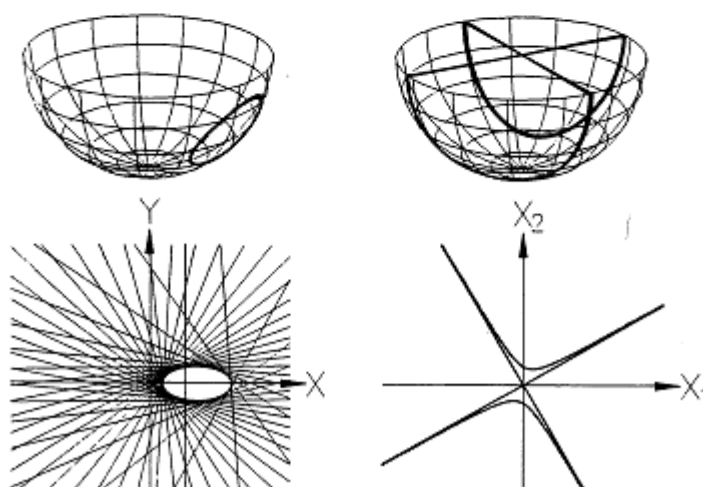

Figure 20: Hyperbola to ellipse - dual of case shown in Fig. 17

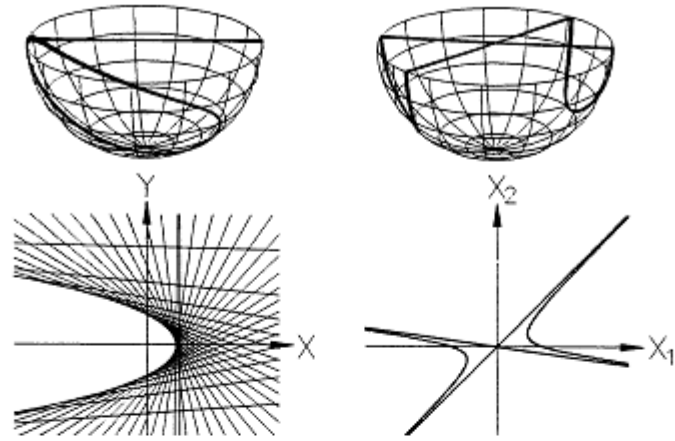

Figure 21: Hyperbola to parabola. This occurs when one of the asymptotes has slope 1 - dual of case shown in Fig. 18

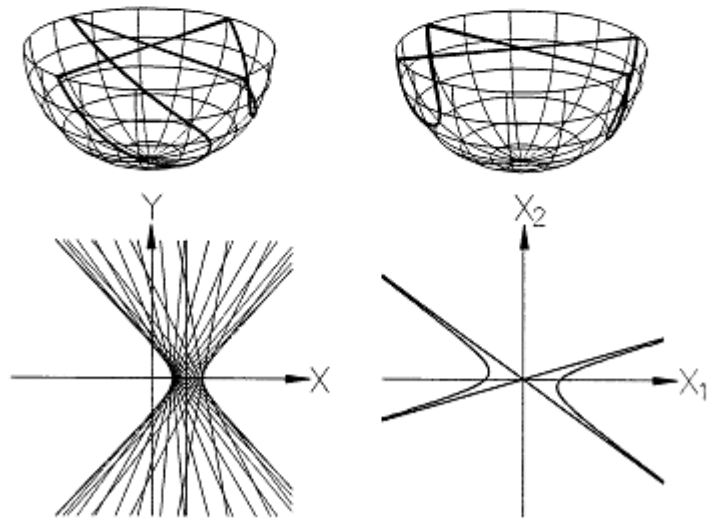

Figure 22: Hyperbola to hyperbola - self-dual case.